

Валерій ВЛАСЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент
Сумського державного університету

МІЖВОЄННА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ: ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ

Анотація. У статті йдеться про взаємовідносини міжвоєнної української політичної еміграції з місцевою владою в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія). Аналізується ставлення югославської влади до російської й української еміграції. Стверджується, що влада Югославії не виокремлювала українців із російської еміграції, тому окремої політики щодо них вона не здійснювала. Охарактеризовано русофільство югославської влади, яка українське питання розглядала крізь призму поглядів російської еміграції. Зроблено висновок, що ступінь взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії різнився територіально (Словенія й Хорватія, з одного боку, і Сербія, Македонія – з другого) і в часі (у першій половині 1920-х років і з середини 1920-х років до початку Другої світової війни).

Ключові слова: влада, еміграція, Королівство сербів, хорватів і словенців, Югославія.

Міжвоєнна українська політична еміграція була сформована в Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 року – Югославія) унаслідок кількох хвиль еміграції у 1918–1921 роках. На відміну від Австрії, Німеччини, Польщі, Франції та Чехословаччини, які в період між Першою та Другою світовими війнами були політичними центрами української еміграції, у Югославії було сформовано її периферійний осередок. Водночас ця балканська країна була політичним центром російської еміграції. Русофільство тогочасної центральної югославської влади позначилося на її відносинах з української еміграцією. Зазначений аспект цих відносин не знайшов висвітлення в науковій літературі. Побічно про це йшлося в працях з історії російської й української еміграції в Югославії взагалі [1] й емігрантських громадських організацій у цій країні зокрема [2–6], а також хвиль еміграції до КСХС [7–8]. Саме тому автор поставив собі завдання розкрити питання

взаємовідносин української політичної еміграції з югославською владою, визначивши їхні часові та регіональні особливості.

Зауважимо, що автор використовує поняття «*українська політична еміграція*» у вузькому сенсі. Йдеться про ту частину еміграції, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною й організаційно структурованою та сповідувала ідею української самостійної державності в будь-якій її формі.

Кількість емігрантів із колишньої Російської імперії в цій балканській країні загалом визначена й не викликає заперечень. За даними сербських і російських дослідників, 1922 року в КСХС перебувало 42–43 тис. емігрантів, 1930 р. – 34 тис., 1937 р. – 27 тис. осіб [9, с. 138; 10, с. 123; 11, с. 9]. Зменшення їхнього числа було викликано репатріацією (повернення на батьківщину), рееміграцією (переїзд до інших країн), натуралізацією (набуття громадянства країни-реципієнта), асиміляцією та природними чинниками (біологічне вимирання).

Набагато складніше визначити кількість українських емігрантів. Оскільки місцева влада не виокремлювала українців із російського емігрантського комплексу, встановити їхню точну кількість неможливо. Є лише приблизні підрахунки, здійснені українськими емігрантами та їхніми організаціями в цій країні. Водночас ними застосовувалися різні критерії визначення українців – за місцем народження або проживання, рівнем національної свідомості, належністю до українських громадських організацій тощо. Так, на I Конференції української еміграції, що відбулася в червні 1929 року в Празі, відпоручник представника військового міністра УНР на Балканах Василь Андрієвський повідомив про наявність у Югославії 35 тис. емігрантів із Росії, зокрема українців – 15 тис. осіб, або приблизно 43% від загальної кількості емігрантів із колишньої імперії. Але свідомих українців, об'єднаних у громадських організаціях, було приблизно 200 осіб. В. Андрієвський зауважив, що чимало співвітчизників визнавало себе українцями, вони допомагали емігрантським організаціям, але не були їхніми членами [12, арк. 27]. У доповіді йшлося лише про еміграцію з Наддніпрянщини. Влітку 1930 року військовий міністр УНР в еміграції В. Сальський, відвідавши кілька балканських країн, стверджував, що в Югославії тоді перебувало до 14 тис. уродженців України («українців за походженням») [13, арк. 91].

У Югославії спостерігалась еміграція і з Наддністрянської України, яка співпрацювала з місцевою українсько-русинською меншиною й намагалася залучити її до політичного та культурно-освітнього життя української політичної еміграції. Так, наприкінці 1934 року Українське товариство «Просвіта» в Загребі налічувало у своєму складі приблизно 800 осіб, зокрема емігрантів зі Східної й Західної України та представників українсько-русинської меншини в Югославії [14, арк. 7]. Паризький

двотижневик «Незалежність» повідомляв, що 1931 року серед російського емігрантського загалу в Югославії питома вага українців становила приблизно 60%. Переважна частина вважала себе малоросами. Були й такі, які визнавали себе росіянами. Про свідомість цих людей свідчить наведений безіменним автором статті поширений серед них вислів: «буде Україна і я буду Українцем. Буде Росія і я буду Росіянином. Коли б лише старі часи повернулися!». Автор стверджує, що чимало кубанських козаків у Югославії вважали себе українцями [15, с. 4].

Узагальнюючи архівні дані, свідчення тогочасної української й російської преси, свідомих українців у Югославії налічувалося кілька сотень осіб, переважно з Наддніпрянщини, понад 1 тис. осіб тією чи тією мірою брали участь в організованому житті української еміграції. Серед них були емігранти з України та представники місцевої українсько-русинської меншини.

У КСХС ставлення до російської еміграції було більш сприятливим, ніж, наприклад, у Болгарії. Це було зумовлено низкою чинників. По-перше, на Балканському півострові вже тривалий час ширилася ідея панславізму, яка відіграла важливу роль щодо визначення становища російських емігрантів у Югославії. Вона сприяла легітимізації дружніх взаємовідносин між південними слов'янами, насамперед сербами, та росіянами, яких серби вважали захисниками слов'ян від Османської й Австро-Угорської імперій.

По-друге, Югославія позиціонувала себе як антибільшовицька держава та союзниця Антанти. До 1924 року в цій країні діяли посольство і військовий аташе білої Росії, яким сприяли югославські державні інституції. До середини 1930-х років уряд Югославії не визнавав СРСР, а до 1940-х не мав із ним дипломатичних відносин, що позитивно впливало на становище російських емігрантів.

По-третє, православна сербська еліта розглядала Югославію як збільшену Сербію, у якій проживали також і «несербські елементи» – хорвати і словенці католицького віросповідання та боснійські мусульмани. Для сербської еліти, яка сумнівалася в лояльності чиновників приєднаних територій, російська еміграція, в абсолютній масі православна, була ближчою, ніж свої піддані іншої національності. Тому в армії, прикордонній службі та державних інституціях завжди були вакансії для російських емігрантів.

Також молода югославська держава мала потребу в професійних кадрах, які знали іноземні мови і європейську культуру. Багато емігрантів із Росії відповідало цим вимогам [16, с. 264–271]. До Югославії прибуло понад 1,2 тис. інженерів різноманітних спеціальностей, а також чимало агрономів, ветеринарів, лікарів, фармацевтів, університетських викладачів, учителів середніх шкіл, науковців, митців, чиновників, офіцерів та інших осіб із вищою та середньою освітою, які швидко адаптувалися й були забезпечені роботою [11, с. 10]. На початку 1920-х років на державній службі

перебувало кілька тисяч емігрантів. Вони працювали в усіх міністерствах на центральному й місцевому рівнях. Наприклад, в органах внутрішніх справ та поліції емігранти були радниками, референтами в *Управі града Београда*, начальниками, чиновниками середньої та нижньої ланки провінційних відділів поліції (Баня Лука, Лесковац, Нови Сад, Пожаревац, Сараєво, Скоп'є, Смедерево тощо). Кілька сотень емігрантів працювало в Міністерстві транспорту, зокрема в генеральній дирекції державних залізниць – 25 осіб, дирекції будівництва залізниць – 20. В установах Міністерства будівництва було задіяно 90 інженерів і техніків та 3,5 тис. військових і козаків з армії Врангеля. У складі Міністерства закордонних справ емігранти обіймали посади радника (колишній посол Росії в Болгарії А. Петряєв), секретаря (М. Чекмарьов, П. Сергєєв), перекладача (П. Извольський, І. Персіані) [17, с. 142–146]. У системі охорони здоров'я й медичної освіти працювало понад 200 лікарів-емігрантів [18, с. 61].

Ба більше, панівна в Югославії династія Карагеоргійовичів мала шлюбні зв'язки з династією Романових. Король Александр навчався в Училищі права та Пажеському корпусі в Петербурзі. Радником короля Александра й голови уряду Н. Пашича щодо російського питання був випускник Пажеського корпусу, колишній 1-й секретар Російської місії (1911–1915) та посол Колчака (з 1919 р.) у Белграді В. Штрандман. Після ліквідації посольства він очолив Делегацію щодо захисту інтересів російських біженців у Югославії. При Дворі до 1941 р. його вважали російським послом. Завдяки йому король Александр толерував монархічне середовище російської еміграції [17, с. 146–155].

Продовжуючи перелік, зазначимо, у КСХС/Югославії російською еміграцією певною мірою опікувалися Двір короля, міністерства закордонних справ, внутрішніх справ, армії і флоту, будівництва та низка центральних державних установ. Безпосередню допомогу емігрантам надавала Державна комісія допомоги російським біженцям [17, с. 191–202, 218–223]. На так звану «Русскую акцію» уряд КСХС виділяв великі кошти. Так, 1923 року на допомогу російським біженцям/емігрантам було витрачено приблизно 1,5 млн французьких франків, тоді як у Болгарії – 70–80 тис. фр. франків [19, с. 192].

Також із 1921 року Югославія стала головним центром російської церковної еміграції, яка перебувала в юрисдикції Російської православної церкви за кордоном (РПЦЗ), що остаточно була оформлена в самоврядну церковну організацію у 1927–1928 рр. У сербському місті Сремські Карловці (Сремски Карловци) перебував керівний орган РПЦЗ – Архієрейський синод на чолі з митрополитом Київським і Галицьким Антонієм (Храповицьким), з 1936 року – митрополитом Кишинівським і Хотинським Анастасієм (Грибановським). Статус РПЦЗ як самостійної церковної інституції в Югославії було визнано Сербською православною церквою [20, с. 25–26].

Оскільки югославська влада не виокремлювала українців із російського емігрантського загалу, то відповідно не було й окремої політики щодо українських емігрантів. Влада формувала думку про українське питання в емігрантському середовищі крізь призму «російських окулярів», тобто з подання росіян. З огляду на поширення серед російської еміграції ідеї відродження «единой и неделимой» Росії та погляду на українців як на сепаратистів, влада з осторогою ставилася до прагнень українських емігрантів упорядкувати своє громадське життя. Особливу протидію українцям мати власні громадські організації чинили російські емігранти, які служили в місцевій поліції. У середині 1920-х років, як згадував один із керівників Української громади в Белграді В. Андрієвський, *«досить було явно назвати у Білграді себе українцем, щоб мати при допомозі «братів» знайомство з відомою білградською в'язницею. Самоволя так званої білградської «чрезвычайки» була необмеженою, бо сербський уряд спочатку не втручався у справи еміграції, він поставив при своїх поліцейських органах різних «спеців», котрі розправлялися з несимпатичними їм по напрямку та переконанням людьми безконтрольно по своїй уподобі»* [21, с. 16–17].

У другій половині 1920-х рр. ситуація змінилася. Російські емігранти, які й надалі служили в поліції, могли чинити українцям лише дрібні перепони, наприклад, гальмувати справу отримання дозволу на проживання в столиці або примушувати взяти посвідчення про «благонадійність» в одній з офіційних російських установ [22, арк. 67, 114]. Голова Делегації щодо захисту інтересів російських біженців у Югославії В. Штрландман офіційно домагався закриття «вредительной украинской организации» – Українського товариства «Просвіта» (УТП) у Белграді [23, с. 14].

Голова філії УТП у Новому Саді О. Колтоновський про ставлення сербської влади до українських емігрантів висловився так: *«сербі, шануючи «Майку Русію» та взагалі хворі на панслов'янство [...], вороже до тих ставляться і в першу ж редуцію (а це кожного року буває) таких небезпечних «сепаратистів» виганяють. Взагалі, розбираючи діяльність і умови життя нашого в Югославії, треба мати завжди на увазі умову неприхильства з боку властей і сербського громадянства»* [24, арк. 28].

Наприкінці 1928 року лідер українських емігрантів у м. Смедерево П. Чорний зазначав, що організовані ним вистави українською мовою та концерти з виконанням українських пісень місцева влада підтримувала, але затверджувати статут організації як української відмовлялася [25, арк. 177]. У своїй доповіді на I Конференції української еміграції, що відбулася 1929 року в Празі, В. Андрієвський стверджував, що розвиток українського руху в Югославії ускладнювали такі чинники, як *«вороже відношення місцевих офіційних кругів, несимпатичне відношення населення, яке є до сього часу обчароване привидом великої Росії, повна монополізація всіх*

еміграційних справ росіянами» [12, арк. 27]. А керівник групи українських емігрантів у м. Скоп'є О. Петренко зауважував, що сербське населення не має жодного уявлення про «українську справу» [22, арк. 114].

Важливі політичні події в Югославії та за її межами також ускладнювали діяльність українських громадських організацій. У зв'язку з державним переворотом 6 січня 1929 року, коли король скасував конституцію, розпустив парламент, заборонив діяльність політичних партій, Українська громада в Белграді через небезпеку заборони тимчасово звела до мінімуму свою діяльність [12, арк. 38]. Не змінилося критичне ставлення до української еміграції й після вбивства 9 жовтня 1934 року в Марселі короля Югославії Александра. З подання російської еміграції місцева поліція вбачала в українцях сепаратистів. У листопаді 1934 року В. Андрієвського неодноразово викликали до поліції. Він стверджував, що *«югославська поліція, спровокована москалями, дивиться на українців як на сепаратистів подібно до хорватів і тому українські організації повинні бути розпущені»* [26, арк. 164]. Про проблеми з владою свідчив і П. Чорний. Росіяни поширювали чутки, що українці є самостійниками, *«як і ті, що вбили Короля»*, П. Чорний отримує *«величезні кошти з Москви через совпредство в Празі»* [27, арк. 23]. Це призвело до перлюстрації його листування з представником військового міністра УНР на Балканах полковником В. Филоновичем та зникнення деяких листів, що відправлялися на його адресу з Белграда, Петровграда (Зренянин) та Праги [27, арк. 186].

До кінця міжвоєнного періоду ставлення центральної та місцевої сербської влади до української еміграції не покращилося. По-іншому склалися відносини української еміграції з місцевою владою в національних регіонах країни. В. Андрієвський стверджував, що *«у Загребі, серці Хорватії, умови тоді для української акції були далеко гірші ніж у Білгороді»*. Саме там 1922 року було засновано першу організацію української еміграції – *«Просвіта»*, яка *«успішно працювала, присвячуючи велику увагу ознайомленню хорватського населення з нашою національною справою і досягла в цьому напрямку значних наслідків»* [12, с. 28]. На думку О. Колтоновського, до українців прихильно і з розумінням ставилися в тій частині Югославії, яка колись належала Австро-Угорщині (Словенія, Хорватія) [26, арк. 67]. За даними радянської розвідки, хорвати з підозрою ставилися до росіян, вбачаючи в них окупантів, союзників сербів [28, с. 518].

Провід ОУН мав гарні відносини із керівництвом Хорватської революційної організації *«Усташі»* (*Ustaše – Hrvatska revolucionarna organizacija*) на чолі з Анте Павелічем (Поглавнік), що була заснована 7 січня 1929 року в Загребі. 1932 року в Бюлетені Крайової Екзекутиви на Західноукраїнських землях ішлося про розширення співпраці з організацією усташів [29, с. 295]. Українські націоналістичні видання публікували матеріали про рух усташів [30, с. 7–9]. Важливу роль у налагодженні відносин українських і хор-

ватських націоналістів відіграв знаний у хорватських політичних колах В. Войтанівський. За даними З. Книша, він був членом таємної організації – Братство «*Брати хорватського дракону*» (*Družba «Braća Hrvatskoga Zmaja»*), до якого належала майже вся тогочасна інтелектуальна еліта Хорватії [31, с. 63]. Він не тільки очолював місцевий осередок ОУН, але й управу УТП у Загребі.

У діяльності югославських політичних партій «*українське питання*» не було актуальним. Ставлення ж до російської еміграції різнилося територіально. Радикально протилежні позиції щодо російської еміграції займали політичні партії із Сербії та Хорватії. Так, сербська Радикальна партія та Югославське радикальне товариство прихильно ставилися до російської еміграції, вбачаючи в ній певний континуїтет із Росією, яка стала на захист Сербії під час Першої світової війни. Хорватська республіканська селянська партія (з 1925 року – Хорватська селянська партія) представляла інтереси тієї частини населення країни, яка до 1918 року проживала в межах Австро-Угорщини і представники якої воювали проти російської армії, зокрема в Галичині та на Буковині. Вона негативно ставилася до перебування в країні російської еміграції [32, с. 203–218].

Отже, югославська влада не виокремлювала українську еміграцію із російського емігрантського загалу, тому окремої політики щодо неї не було. Українське питання розглядалося крізь призму поглядів російської еміграції. Ступінь взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії різнився територіально (Словенія й Хорватія, з одного боку, і Сербія, Македонія, з іншого) і в часі (у першій половині 1920-х і з середини 1920-х років до початку Другої світової війни).

1. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). – Харьков: «РА», 1996. – 476 с.
2. Козлитин В.Д. Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920-1930-е годы) // Славяноведение. – Москва, 1996. – № 5. – С. 30–41.
3. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) // Українська діаспора. – К. – Чикаго, 1996. – Ч. 9. – С. 52–69.
4. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба») // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 123–136.
5. Власенко В. Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період // Україністика и словенски свет: зб. научних радова. – Београд, 2017. – С. 436–446.
6. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922–1941 рр. (організаційна структура) // Русинистични студии. – Нови Сад, 2017. – № 1. – С. 97–112.
7. Власенко В. Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX. – С. 85–91.
8. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії // Русинистични студии = Ruthenian studies: електронско издање. – Нови Сад, 2015. – С. 103–132.
9. Поремский В.Д. Стратегия антибольшевизской эмиграции; избранные статьи 1934–1997 гг. – Москва: Посев, 1998. – С. 138.
10. Йованович М. Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940. – Москва: Библиотека-фонд «Русское зарубежье»; Русский путь, 2005. – С. 123.
11. Миленковић Т., Павловић М. Предговор // Белоемиграција у Југославији: 1918–1941. – Т. 1. – Београд: Фото Футура, 2006. – С. 9.

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 258. Арк. 27.
13. Галуzeвий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1. Спр. 12617. Т. 1. Арк. 91.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 1132. Арк. 7.
15. Незалежність. – Париж, 1931. – Ч. 4 (1 березня). – С. 4.
16. *Бабович Й.* Политическое, социальное и личное: Встречи русской эмиграции в Белграде, 1921–1940 гг. // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – Кн. 260. – С. 263–280.
17. Белоемиграція у Югославії: 1918–1941. – Т. 1 / Приредали Т. Миленковић, М. Павловић. – Београд: Фото Футура, 2006. – 506 с.
18. *Васильев К. К.* Врачебная политическая эмиграция 1917–1922 гг. из Российского государства в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев // Сумська старовина. – 2001. – № VIII–IX. – С. 61–77.
19. *Сабенникова И.В.* Российская эмиграция (1917–1939): сравнительно-типологическое исследование. – Тверь: Золотая буква, 2002. – 431 с.
20. *Шкаровский М.* История русской церковной эмиграции. – СПб: Алетея, 2009. – 359 с.
21. Тризуб. – Париж, 1928. – Ч. 38. – С. 16–17.
22. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 269. Арк. 67, 114.
23. Український вісник. – Берлін, 1942. – Ч. 1 (17 травня). – С. 14.
24. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 272. Арк. 28.
25. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 177.
26. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 164.
27. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 186.
28. Русская военная эмиграция 20–40-х годов XX века. Документы и материалы. – Т. 5: Раскол: 1924–1925 гг. – Москва: РГГУ 2010. – 753 с.
29. *Марискевич Т.Г.* Стосунки ООН з «малими» європейськими державами та організаціями право-радикального спрямування // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез доповідей X наук.-практ. конф., 31 березня – 5 квітня 2014 р. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – С. 293–296.
30. Сурма. – 1934. – Ч. 1–2 (75–76). – С. 7–9.
31. *Книш З.* Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. – Ч. 2. – Торонто: Срібна сурма, 1959. – 191 с.
32. Белоемиграція у Югославії: 1918–1941. – Т. 2. – Београд: Фото Футура, 2006. – 359 с.

INTERWAR UKRAINIAN POLITICAL EMIGRANTS IN YUGOSLAVIA: RELATIONS WITH THE AUTHORITIES

Abstract. This article is devoted to the relationship between interwar Ukrainian political emigrants and local authorities in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). A comparative analysis of the attitude of the Yugoslav authorities towards Russian and Ukrainian emigrants was conducted. The Russophilia of Yugoslav authorities, who viewed the Ukrainian question through the lense of the Russian emigrants, was described. The idea of Pan-Slavism had been spreading in the Balkans for a long time, which facilitated the legitimization of friendly relations between the southern Slavs (primarily Serbs) and Russians, whom Serbs considered as protectors from the Ottoman and Austro-Hungarian Empires. Yugoslavia sided with the anti-Bolshevik White Movement, an ally of the Entente, which had a positive impact on the situation of Russian emigrants. The young state was in need of professionals with a good command of foreign languages and European culture. Many emigrants met those requirements. Therefore, in the early 1920s, several thousands of emigrants worked in the public service. The reigning Karadjordjević dynasty had marital ties with the Romanov dynasty. A former Russian diplomat was among advisers to the king and the head of government. The immigration from the former Russian Empire was addressed by the Royal Court as well as several ministries and central government institutions. Direct support to the immigrants was provided by the State Commission for Assistance to Russian Refugees. Yugoslavia was a center of political and religious immigration for Russians and a provincial center for Ukrainian emigration.

It is concluded that the Yugoslav authorities did not distinguish Ukrainians from Russian emigrants, therefore, any specific policy towards them was not carried out. The degree of interaction of Ukrainian emigrants with local authorities in Yugoslavia varied geographically (Slovenia and Croatia, on the one hand, and Serbia and Macedonia, on the other) and in time (in the first half of the 1920s and from the mid-1920s until the beginning of World War II).

Keywords: authorities, emigration, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslavia.